

Ulug'bek OMONQULOV,
 TDPU Biologiya va uni o'qitish metodikasi kafedrasida o'qituvchisi
 E-mail: omonqulovulugbek11@gmail.com
 Tel: 95 050 87 88

TDPU dotsenti, PhD U.E.Raxmatov taqrizi asosida

BO'LAJAK BIOLOGIYA O'QITUVCHILARINING IQTIDORLI O'QUVCHILAR BILAN ISHLASHGA METODIK TAYYORLASHNING KONSEPTUAL ASOSLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola bo'lajak biologiya o'qituvchilarining iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashga metodik tayyorlashning konseptual asoslari haqida yozilgan bo'lib,

olib borilgan izlanish va o'tirilgan tajribalar aniq, ravshan bayon etilgan. O'quvchilarning o'quv, mehnat va kreativ faoliyatidagi o'ziga xos xususiyatlarni yoritishda doimo qobiliyat va iqtidor masalasiga dastlabki o'rinlarni egallaydi.

Kalit so'zlar: Ta'lim tizimi, ta'lim samaradorligi, innovatsion texnologiya, pedagogik munosabatlar, bilish faolligi, iqtidor, qobiliyat.

CONCEPTUAL BASIS OF METHODOLOGICAL PREPARATION OF FUTURE BIOLOGY TEACHERS TO WORK WITH TALENTED STUDENTS

Annotation

This article is written about the conceptual basis of methodical training of future biology teachers to work with gifted students.

The research conducted and the experiences gained are clearly stated. In highlighting the unique features of students' educational, work and creative activities, the issue of ability and talent always takes the first place.

Key words: Educational system, educational effectiveness, innovative technologies, pedagogical relationships, cognitive activity, talent, abilities.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ К РАБОТЕ С ТАЛАНТЛИВЫМИ СТУДЕНТАМИ

Аннотация

В данной статье говорится о концептуальных основах методической подготовки будущих учителей биологии к работе с одаренными учениками четко изложены проведенные исследования и полученный опыт. При выделении своеобразия учебной, трудовой и творческой деятельности студентов вопрос способностей и таланта всегда занимает первое место.

Ключевые слова: Образовательная система, эффективность образования, инновационные технологии, педагогические отношения, познавательная деятельность, талант, способности.

Kirish. Jahon ta'lim tizimida olib borilayotgan global ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar zamirida intellektual salohiyatli, iqtidorli, kreativ fikrlaydigan, mantiqiy tafakkuri rivojlangan mutaxassislariga bo'lgan katta ehtiyojni mavjudligini ko'rsatmoqda. Xususan, Explore learning (Angliya) iqtidorni rivojlantirish markazi, National Association for Gifted Children iqtidorli o'quvchilar milliy assotsiatsiyasi, Brilliant NYC (Amerika) iqtidorni rivojlantirish boshlang'ich maktablarida iqtidor va noyob iste'dod egalarini kashf etish sohasida keng qamrovli ilmiy – tadqiqot izlanishlari olib borilmoqda. Iqtidorli o'quvchi-yoshlarning boshqa o'quvchilarga ma'lum bo'lmagan unikal qobiliyatlarini yuzaga chiqarish, ularni namoyon etishga qodir pedagog kadrlar tayyorlashning innovatsion metodikasini takomillashtirish muhim sanaladi.

Adabiyotlar tahlili. Bugungi globallashuv jarayonida taraqqiyotning intensiv ravishda rivoji bilan bog'liq murakkab ijtimoiy masalalarni hal etishga layoqatli bo'lgan iqtidorli o'quvchilarning unikal qobiliyatlarini rivojlantirish pedagogika sohasida faoliyat yuritayotgan kadrdan yuqori darajadagi ilmiy-metodik tayyorgarlikni taqozo etadi. O'quvchilarning o'quv, mehnat va kreativ faoliyatidagi o'ziga xos xususiyatlarni yoritishda doimo qobiliyat va iqtidor masalasiga dastlabki o'rinlarni egallaydi. Jahonning ilmiy tadqiqot muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan olimlar tomonidan bugungi kunda ilgari surilgan konseptual yechimlar orasida keng tarqalganlari A.M.Matyushkin, F.Monkslar tomonidan ishlab chiqilgan iqtidor xususiyatlarini o'zida aks ettirgan iqtidorlilik modellari alohida ahamiyatga ega sanaladi. A.M.Matyushkin kreativ iqtidor konsepsiyasi tushunchasini targ'ib etgan olim bo'lib, iqtidorlilik psixologiyasi sohasida keng qamrovdagi pedagogik ilmiy faoliyat olib borgan mashhur olimdir.

Tahlil va natijalar. Hozirgi tashkil etilayotgan ta'lim tizimida kreativ iqtidor konsepsiyasining asosiy tushunchalarini quyidagi ta'riflarda ko'rish mumkin. Iqtidor tushunchasi turli davrlarda turli olimlar tomonidan turlicha tavsiflangan. Iqtidor - yuqori kreativ salohiyatning asosi bo'lib, o'quvchi faoliyatining istalgan vaziyatida ijodkorlik uchun umumiy bo'lgan shart sanaladi. Ijodkorlik - iqtidorning rivojlanshi uchun asos bo'lgan dastlabki manbai, uning mexanizmi hamda amaliy natijasidir. Iqtidor bu o'quvchining hayotiy jarayonida shakllanadi va bosqichma-bosqich rivojlanib boradigan va jamiyat uchun yuqori qiymatga ega bo'lgan takrorlanmas natijalarga erishish imkoniyatini belgilaydigan murakkab tizimli individual xususiyatlardan hisoblanadi. A.M.Matyushkin o'zining tadqiqotlari natijasida iqtidorlilikni bilish, hissiy-ehtiyoj va erkin sohalarning bog'lovchi tarkibiy tuzilmasi sifatida o'rgangan.

Iqtidor o'zining tarkibiga bir necha komponentlarni jamlagan tizim sifatida organish maqsadga muvofiq sanaladi. Xususan, a) yangi kutilmagan vaziyatlarni baholash va yangi muammolarni yechimini topishga imkon beradigan intellektual va aqliy qobiliyatlar majmuasi; 2) uzoq muddatli istiqbolli yo'nalishlarini oldindan belgilab beruvchi hissiy-irodaviy strukturalar va ularning sun'iy saqlanishi; 3) yangi obrazlar, fantaziya, tasavvurning yuqori darajada natijadorligi va boshqalarni keltirish mumkin.

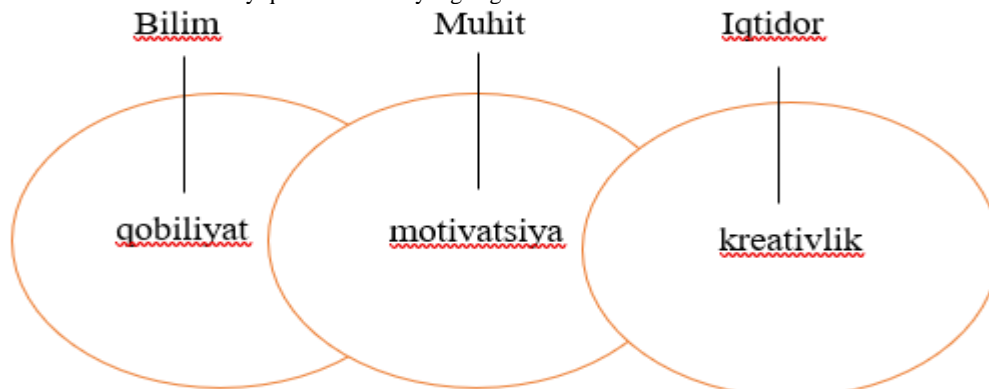
Tadqiqot doirasida olib borgan izlanishlar natijasida ijodiy va iqtidorli o'quvchining o'ziga xos xususiyatlari haqidagi quyidagi fikrlarni ta'kidlash mumkin:

bilish faoliyatining rivojlanishining umumiy xususiyatlariga qiziquvchanlik, muammolarga haddan tashqari sezuvchanlik, turli kutilmagan vaziyatlarga moyillik, fikrlashning adaptatsiyasi, yangi g'oyalarning vujudga keltirishning qulayligi, jamoaviy

faolligining qulayligi, kelajakda ro'y beradigan voqea va jarayonlarning bashorat qilish qobiliyati, diqqatning yuqori darajada rivojlanirish, mustahkam xotira, qiziquvchanlik va munosabat;

ijtimoiy-psixologik rivojlanishning o'ziga xos jihatlariga o'z-o'zini doimiy ravishda faollashtirish, noyob qobiliyatlarini namoyon qilish, mobillik xususiyatini rivojlanirish, ijtimoiy jihatidan o'ziga xoslikni aks ettirish, o'z qiziqish doirasiga bog'lanib qolishi, tashkilotchilik, o'zaro raqobat, hissiy rivojlanish xususiyatlari, o'zaro dustona hazil.

Amerikalik olim Dj. Renzulli iqtidorlilik bo'yicha keng qamrovdagi tadqiqotlarni amalga oshirgan bo'lib, iqtidorlilik modelini ishlab chiqqan. Olim o'zining modelida iqtidorlilikka xos bo'lgan quyidagi uchta tavsifni bergan ularga intellektual qobiliyat, kreativlik va motivatsiyalar kirishini ta'kidlagan. Shuningdek Dj.Renzulli o'quvchi iqtidorini rivojlanirish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadigan tajriba asosidagi mos holda qulay atrof-muhit va bilimlarni ham e'tiborga olinishi maqsadga muvofiq ekanligini aniqlagan (2-rasm). Mazkur g'oya muallifi "iqtidor" tushunchasining ta'rifini "salohiyat" tushunchasi bilan o'rin almashtiradi, natijada ushbu model nafaqt iqtidorli o'quvchilar uchun o'qitish va tarbiyalash tizimlarini ishlab chiqish, balki, barcha shaxslar uchun birday qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi.

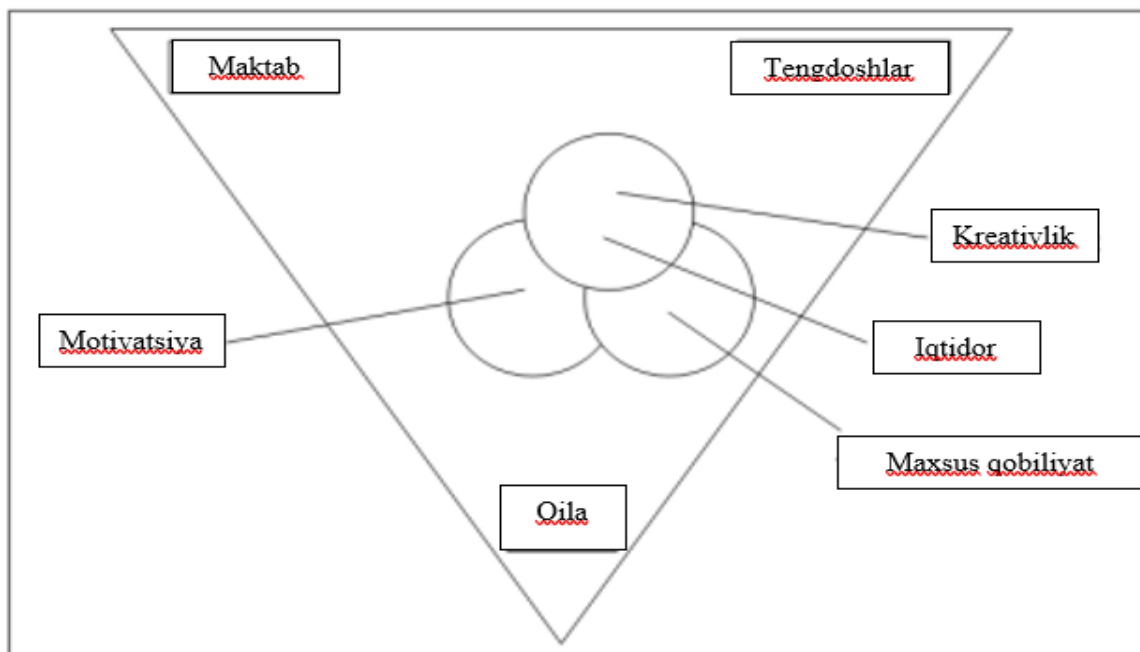

1-rasm. Kichik model. Inson salohiyati elementlari (Dj. Renzulli bo'yicha).

Dj.Renzullidan farqli o'laroq P.Torrens va D.Feldxyusenlar kabi olimlar iqtidorlilik xususiyatini uchlik ko'rinishida, lekin, anchagina o'zgartirilgan variantda talqin etgan. Mashhur pedagog olim P.Torrens konsepsiyasida ijodiy qobiliyatlar, ijodiy ko'nikmalar, ijodiy motivatsiya asosida yoritilgan.

Iqtidorlilikni P.Torrens ijodkorlik bilan bog'lab o'rganishni taklif etadi ya'ni, ijodkorlik odamning stress holatini yengishga kuchli ehtiyojidan kelib chiqqan holda, to'liq bo'lmagan yoki noaniqlik sharoitida vujudga keladigan jarayon sanaladi.

Taniqli olim F. Monks esa iqtidorlilikning multifaktorli modeli ishlab chiqqan. (2-rasmga qarang).

2-rasm. Iqtidorlilikning multifaktorli modeli (F. Monks bo'yicha).

O'quvchilarda iqtidorlilik konsepsiyasini xorijiy va mahalliy olimlarning bildirgan fikr mulohazalarini tahlil qilish asosida quyidagi umumiy xulosalar chiqarish mumkin: iqtidorlilik – o'zining tarkibida nafaqt o'quvhining yuqori darajadagi qobiliyatlari, balki individual yutuqlarga erishish, o'zini o'zi nazorat qilishi, o'z-o'zini real tartibda baholashi va tashqi omillardan oila, maktab, mahalladagi yaratilgan muhit muhim ahamiyat kasb etadi.

K.Xeller tomonidan olib borilgan tajriba-sinov ishlarining natijalariga asoslanib, yuqori darajadagi iqtidorli o'rta darajadagi iqtidorli o'quvchilardan quyidagi shaxsiy ahamiyatli jihatlari ya'ni prognostik ko'rsatkichlar bilan farqlanadi ularga quyidagilarni misol qilib keltirish mumkin yuqori darajadagi intellektual qobiliyatlar, kreativ mazmundagi qobiliyatlar boshqa o'quvchilarga qaraganda tez o'zlashtirish va unikal xotira, intellektual qiziqish va bilimga chanqoqlik, nazoratni ma'suliyat bilan

his etish va yuqori darajadagi shaxsiy javobgarlik, shaxsiy samaradorlikka erishish va fikrlar mustaqilligi, o'z-o'zini adekvat baholash bilan bog'liq ijobiy akademik "Men" konsepsiyasini yuritishidir.

Iqtidorlik xususiyatini aniqlashning o'ziga xos yana "besh omilli model" A.Tannenbaum tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, uning fikricha, yuzaga chiqadigan intellektual, ijodiy sifatlar o'z o'zidan kreativ faoliyatda shaxsni amalga oshirishni kafolatlamaydi. Buning uchun beshta shartli sharoitlarda amalga oshiriladigan tashqi va ichki omillarning birgalikdagi harakati taqozo etadi. Ular quyidagilar sanaladi: umumiy qobiliyat, aniq faoliyatdagi qobiliyat, nointellektual mazmundagi maxsus tasniflar, rag'batlantiruvchi muhit, tasodifiy omillar hisoblanadi.

Yuqoridagi keltirilgan tadqiqotlar doirasida mamlakatimiz ta'lim tizimida ham keng qamrovdagi islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, iste'dodli o'quvchi-yoshlarni qidirib topish, ularning qobiliyati va iste'dodini o'stirish bo'yicha muayan ishlarni ta'kidlash mumkin. Iqtidor - bilimlarning mos tarmoqlari va o'quv fanning aniq yo'nalishlari bo'yicha o'zining noyob qobiliyatlarini namoyon etish va rivojlantirish hamda ulardagi noyob iste'dodni yuzaga chiqarish uchun imkoniyatlar yaratishdan iborat bo'lgan jarayonlar yig'indisi sanaladi. Qisqa qilib aytganda, umum ta'lim maktablarida o'quvchilar shaxsining rivojlanishi, ularning fanga bo'lgan qiziqishlari, iqtidorlarini ro'yobga chiqishi, mustaqil bilim olishlari va kreativ faoliyatini amalga oshirishlari uchun yetarli shart-sharoit yaratish lozim.

Xulosa. Shu boisdan davlat iste'dodli yoshlarni alohida qo'llab-quvvatlaydi qolaversa mamlakatning kelajagi va taqdiri shu iqtidorli o'quvchi yoshlarning qo'lida ekanligi hech kimga sir emas. Ta'lim olayotgan o'quvchilarning iqtidorini aniqlash jarayonida maxsus psixologik va pedagogik mazmundagi test o'tkazish orqali aniqlanadi. Bu iqtidorli o'quvchi-yoshlarni maqsadli ravishda shaxsiy hayotiga tayyorlashda ta'lim muassasalarining qator bajarilishi lozim bo'lgan vazifalari mavjud bo'lib, ular sarasiga quyidagilar kiradi:

iqtidorli o'quvchilarning intellektual salohiyati, puxta bilim egallashlari va qobiliyatlarini rivojlantirish jarayoniga alohida e'tibor qaratish;

kasbiy kompetentligi yuqori darajada shakllangan o'qituvchilarni iqtidorli o'quvchi-yoshlar bilan individual tartibda ishlashga shart-sharoitlar yaratish;

ilm-fanning so'nggi yutuqlari va taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlari bo'yicha ilmiy jamiyat ishlariga tanlab olingan iqtidorli o'quvchilarni jalb etish;

iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashda umumta'lim maktablarida iqtidorli o'quvchilar haqidagi ma'lumotlar banki yaratish va doimiy tashxis monitoringini olib borish;

interfaol pedagogik texnologiyalarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. Матушкин Н. Н., Столбова И.Д. Формирование перечня профессиональных компетенций выпускника высшей школы// Высшее образование сегодня. - 2007. - № 11.-С. 28 – 30.
2. Монкс Ф, Ипенбург И. Одарённые дети . Издательство: Когито Центр
3. Исмаилов С.А. Бўлажак кимё ўқитувчисини иқтидорли ўқувчилар билан ишлашга тайёрлашнинг педагогик аспекти//“Муғаллим ҳам узлуксиз билимлендирувчи”. № 6. 2019 й.Б. 91-95.
4. Ergashevich, R. U., Salimovna, P. M., & Mamayusufovich, A. S. (2023). Ways to use pedagogical technologies at the local level in biology lessons. *European International Journal of Pedagogics*, 3(05), 22-29.
5. Kholmurodova, O. S., & Rakhmatov, U. E. (2022). Problems of improving teaching in the process of biological education. *Current research journal of pedagogics*, 3(02), 62-67.
6. Ergashevich, R. U. (2018). A perfection of the professional competence of teachers by using of creative works in biology lessons under solving tasks and exercises. *European science review*, (3-4), 225-227.
7. Zayniyev, S. "FAN OLIMPIADALARINING TASHKIL ETISH MAZMUNI, TAHLILI VA TA'LIM-TARBIYADAGI O'RNI." *Science and innovation I.B8* (2022): 229-234.
8. Doniyorov, M. (2023). "BIOLOGIYA DARSLARIDA PISA TOPSHIRIQLARIDAN FOYDALANISH". *Biologiyaning Zamonaviy Tendensiyalari: Muammolar Va Yechimlar*, 1(5), 789–791. Retrieved from <https://inashr.uz/index.php/bztmy/article/view/467>.